

De leugen regeert weer in Moskou

De voormalige Sovjetunie was een politiek systeem dat op de leugen was gebaseerd. De overheid in dat land vervalste de politieke werkelijkheid stelselmatig, onder andere door een verstikkende censuur, die beoogde een pseudo-democratische façade te creëren waar in feite een dictatuur was. Een enkel voorbeeld volstaat. De massamoord op ruim 20.000 Poolse officieren die in 1940 door Stalins geheime politie NKVD in Katyn en enkele andere plaatsen was gepleegd, is tot eind jaren '80 ontkend en werd altijd nazi-Duitsland in de schoenen geschoven.¹

Een ander voorbeeld betreft de unierepublieken van de USSR. Een apart artikel in de grondwet erkende formeel het recht op afscheiding van unierepublieken van de USSR, dit om de illusie in stand te houden dat zij op basis van vrijwilligheid tot de 'federatie' waren toegetreden. Dit recht op afscheiding was een papieren recht. Ieder die werkelijk afscheiding nastreefde, van bijvoorbeeld Oekraïne of een van de Baltische republieken, kreeg met de KGB te maken of met allerlei andere vormen van intimidatie en repressie. Dat de heerschappij van de leugen de sovjetmaatschappij in vérgaande mate had aangetast, werd ook door sommige leden van de politieke elite van de USSR opgemerkt. Zo meende de KGB-generaal Nikolaj Leonov in zijn memoires uit 1994 dat de alomtegenwoordigheid van de 'leugen' een van de belangrijkste redenen was voor de ondergang van de Sovjetunie. Hij zei daarover:

'[De leugen] had ongemerkt alle poriën van ons leven verstikt, zij had zich veranderd in een kanker van ons bloed en had onze geest gedood. De leugen leeft ook in andere samenlevingen, bij andere volkeren, maar daar sluimert zij, zoals een tuberculosebaciël in een gezond organisme. [...] De leugen had zich als een vuur meester gemaakt van ons maatschappelijk leven, was een bijna onvervreemdbaar deel geworden van ons nationaal bewustzijn. Zij had onze literatuur en kunst volledig aangetast en onze journalistiek geruïneerd. Zij was de belangrijkste omgangsvorm tussen leiders en volk en blijft dat tot op de dag van vandaag.'²

De systematische, van overheidswege gepropageerde leugen is vandaag de dag opnieuw een wezenlijk kenmerk van de Russische politiek. Onder Michail Gorbatsjov en Boris Jeltsin was de leugen op de terugtocht, maar sinds het aan de macht komen

van Vladimir Poetin in 2000 is zij opnieuw de 'belangrijkste omgangsvorm tussen leiders en volk' in Rusland geworden.

Een basisvoorwaarde voor het bereiken van deze toestand was dat onafhankelijke media – vooral televisiezenders, zoals de kritische zender NTV – aan banden werden gelegd. Dat kon door media in staatshanden te doen overgaan of ervoor te zorgen dat zij in handen kwamen van personen of bedrijven die dichtbij het Kremlin stonden. Daarmee is Poetin vrijwel onmiddellijk na zijn officiële aantreden als president begonnen. Ook de schriftelijke media werden onder Poetin niet ongemoeid gelaten. De staat heeft een monopolie op de nieuwsvoorziening en bezit ongeveer 80 procent van alle gedrukte media.³ De bij die overnames door het Kremlin gevolgde tactiek kwam neer op ondoorzichtige juridische procedures en diverse vormen van pressie en intimidatie. De onder controle gebrachte media werden de afgelopen jaren onder meer gebruikt om tijdens verkiezingen kandidaten aan wie het Kremlin de voorkeur gaf, uitvoerig aan bod te laten komen en eventuele oppositiekandidaten, als die er al zijn, dood te zwijgen of in diskrediet te brengen.

Ook zijn de Russische media onder Poetin gebruikt voor een systematische xenofobische campagne, die vooral gericht was tegen de Verenigde Staten en Amerikaanse 'vazalstaten' als Oekraïne en Georgië. Volgens Ruslandkenner Vladimir Shlapentokh had die campagne vooral tot doel de Russische bevolking te mobiliseren tegen een grotendeels denkbeeldig extern gevaar, om aldus de interne cohesie van de Russische staat te vergroten.⁴ Bij de beheersing van de media door het Kremlin speelt ongetwijfeld ook de zelfcensuur door journalisten een grote rol. Dat verschijnsel was ook uit de sovjet-tijd bekend en hield in dat journalisten anticipeerden op de wensen van de overheid ten aanzien van wat de media mochten berichten en wat niet.

Democratie als drogbeeld

Het Kremlin wil, net als voorheen bij de sovjetleiders het geval was, vóór alles de indruk wekken dat het politieke systeem in Rusland een democratie is. Daartoe stelt men ook bijvoorbeeld tijdens verkiezingen alles in het werk. Tegelijkertijd is de Russische overheid voortdurend bezig democratische principes

met voeten te treden. Ongewenste kandidaten voor het presidentschap of voor een zetel in de Staatsdoema wordt de registratie als kandidaat wegens een verkeerd detail in het ingevulde formulier of om een andere willekeurige reden onmogelijk gemaakt. Anderen worden via dubieuze gerechtelijke procedures of allerlei vormen van intimidatie van deelname aan verkiezingen uitgesloten. Creatieve vormen van 'politieke technologie', zoals de Russische term luidt, zijn bij verkiezingen aan de orde van de dag. Met steun van het Kremlin worden pseudo-oppositiepartijen opgericht, die als enig doel lijken te hebben dat zij stemmen bij de echte oppositie weghalen. Verkiezingsbijeenkomsten worden verstoord, geboekte zalen worden op het laatste moment niet toegankelijk verklaard en soms minuscule demonstraties worden met een overmacht aan politie uit elkaar geslagen. Als laatste redmiddel is er dan ook altijd nog de mogelijkheid de verkiezingsuitslagen rechtstreeks te vervalsen.⁵ Percentages van ruim 90% van de stemmen, soms bijna 100%, die door het Kremlin gesponsorde partijen of kandidaten bij recente verkiezingen in diverse republieken behaalden, onder andere in de onrustige Noord-Kaukasus, zijn in dat opzicht natuurlijk zeer verdacht.

Het is dus geen wonder dat verkiezingen voor de Staatsdoema onder Poetin een volgzaam parlement hebben opgeleverd, dat door zijn eigen partij Verenigd Rusland wordt gedomineerd. Typerend was de gang van zaken eind 2008 rond de verlenging van de ambtstermijn van de president van vier naar zes jaar, waarvoor een grondwetswijziging noodzakelijk was. Vanaf het moment dat president Dmitri Medvedev begin november het voorstel tot grondwetswijziging deed, waren er minder dan twee maanden voor nodig om het voorstel in drie lezingen door de Staatsdoema en twee door de andere kamer van het federale parlement, de Federatieraad, aanvaard te krijgen. Ook de regionale parlementen van alle 83 subjecten van de federatie gingen binnen die korte termijn met de voorgestelde wijzigingen akkoord, hoewel strikt genomen slechts tweederde van de parlementen hoefde in te stemmen. Op 30 december ondertekende president Medvedev de wet, die daarmee formeel in werking trad.

Deze supersnelle afhandeling van zo'n ingrijpende grondwetswijziging verdient een vermelding in *The Guinness Book of Records*. Algemeen wordt aangenomen dat de nieuwe lengte van de presidentiële ambtstermijn ertoe zou kunnen leiden dat Poetin in

de toekomst Medvedev weer als president zal opvolgen, om vervolgens zelf twaalf jaar in het zadel te blijven.⁶

Corruptiebestrijding als retoriek

De neiging bij Russische politici om zich in democratische frases te uiten, terwijl zij tegelijkertijd hun uiterste best doen om wat er in hun land aan democratie rest te ondergraven, lijkt onuitroeibaar. President Medvedev is een goed voorbeeld. Hij benadrukt regelmatig het belang van bestrijding van corruptie in Rusland, een verschijnsel waarover ook vele Russische functionarissen de afgelopen jaren hebben gezegd dat het de economische en sociale ontwikkeling van het land ernstig belemmert.⁷ Medvedev heeft in 2008 ook wetgeving bij de Staatsdoema ingediend die corruptiebestrijding moet verbeteren. Men krijgt soms de indruk dat het hem met de corruptiebestrijding ernst is. Nu komt corruptie overal ter wereld voor en is zij vrijwel nooit volledig uit te roeien. Wel zijn kenners van de materie het er doorgaans over eens dat allerlei transparantie bevorderende verschijnselen, zoals kritische media, een onafhankelijke rechterlijke macht en een eigenzinnig parlement, ertoe kunnen bijdragen dat corruptie enigszins binnen de perken kan worden gehouden. Het absurde is dat Medvedev altijd het beleid van Poetin kritiekloos heeft gesteund waarin met dat soort onafhankelijke instanties juist genadeloos werd afgerekend. Sinds zijn aantreden als president in mei 2008 lijkt Medvedev geen wezenlijk andere weg te willen inslaan.

Zijn Medvedevs jammerklachten over corruptie gewoon theater? Of denkt hij echt dat het verschijnsel op de Kremlinmanier kan worden bestreden, met af en toe een proces tegen een corrupte zakenman – liefst een tegenstander van Poetin uiteraard – en verder als vanouds slaafse media, een timide rechterlijke macht en een parlement dat die naam niet verdient?

Beweringen zonder bewijs

Vaak neemt de bereidheid van Russische overheidsfunctionarissen om zonder een schijn van bewijs de meest vérgaande beweringen te doen, absurde vormen aan. De korte oorlog met Georgië van augustus 2008 was aanleiding tot menige opvallende uitlating. Vrijwel meteen na het begin van de vijandelijkheden namen Kremlinwoordvoerders in verband met het optreden van Georgische troepen tegen de burgerbevolking in Zuid-Ossetië zonder noemenswaardig bewijs de term 'genocide' in de mond. De door de Russische

overheid gefinancierde Engelstalige televisiezender *Russia Today* had tijdens de uitzending 'genocide' in grote letters op het scherm staan, waarmee zij zich als onafhankelijk medium diskwalificeerde.

Tijdens het conflict in Georgië begonnen in eerste instantie vooral Zuid-Ossetische functionarissen melding te maken van het feit dat onder de militaire doden aan Georgische zijde ook Oekraïeners en 'zwarten' zouden zijn aangetroffen, waarbij met die laatste categorie ongetwijfeld Amerikanen worden bedoeld. Een hoge Russische justitiefunctionaris, Alexander Bastrykin, kwam eind november nog met de bewering dat burgers van maar liefst acht staten, waaronder vooral lidstaten van de NAVO, aan Georgische zijde hadden meegevochten. Het zou gaan om burgers uit de Verenigde Staten, de Tsjechische Republiek, Tsjetsjenië (sic!), de Baltische staten, Oekraïne en Turkije. Bastrykin, hoofd van het Comité van Onderzoek bij het Russische openbaar ministerie, zei dat er twee personen als sluipschutter actief waren geweest, één uit Oekraïne en de ander, een vrouw, naar hij meende uit Letland.⁸ Van bewijzen voor dergelijke vérgaande beweringen is uiteraard nooit iets vernomen.

Het doel van deze uitlatingen lijkt de schuld van het conflict in Zuid-Ossetië niet alleen Georgië in de schoenen te schuiven, maar ook een land als Oekraïne, dat wordt geleid door de in het Kremlin zo gehate president Viktor Joesjtsjenko. De oude vijand uit de tijd van de Koude Oorlog, de Verenigde Staten, mag natuurlijk in het lijstje niet ontbreken. De uitroeping van de 'onafhankelijkheid' van Zuid-Ossetië op instigatie van het Kremlin in 2008 is uiteraard een farce. Het feit dat sleutelfuncties binnen het bestuursapparaat in de regio, in het bijzonder op het terrein van staatsveiligheid en defensie, al vóór het conflict met Georgië in augustus 2008 door Russische bestuurders of personen afkomstig uit de Russische republiek Noord-Ossetië werden bekleed, is daar een goed bewijs voor.

Repressieve tolerantie

Het politieke systeem dat de oppervlakkige waarnemer in het huidige Rusland wordt gepresenteerd, is een façade waarachter net als ten tijde van de USSR een andere werkelijkheid schuil gaat. Alleen zou men kunnen zeggen dat het spel nu, in tegenstelling tot vroeger, vaak subtieler wordt gespeeld. Er zijn in afwijking van vroeger echt meerdere politieke partijen, al spelen die in het Russische parlement, waarin de Kremlinpartij Verenigd Rusland veruit in de meerderheid is, een volstrekt onbeduidende rol. Partijen,

binnen en buiten het parlement, zijn bovendien meestal gelijkgeschakeld en mochten ze zich echt als onafhankelijke partijen willen gedragen, dan staan ze doorgaans bloot aan allerlei vormen van chicanes en intimidatie. Met de media wordt naar het lijkt ook een subtiel spel gespeeld. De belangrijkste, zeker de elektronische media, zijn in handen van het Kremlin of van bedrijven die daar zeer dicht bij staan.

Er zijn echter wel degelijk enkele nieuwsbronnen die echt onafhankelijk zijn, al lijden die soms een kwijnend bestaan. Dat geldt bijvoorbeeld voor de krant *Novaja gazeta*, die vaak zeer kritische stukken schrijft over het beleid van de Russische overheid.⁹ Een opvallende casus in het Russische medialandschap is ook de Moskouse radiozender *Echo Moskvyy* ('Echo van Moskou'), die al sinds jaar en dag programma's uitzendt waarin vaak ongezoeten kritiek op het landelijke politieke establishment wordt geuit. *Echo Moskvyy* heeft per dag in Moskou ongeveer een miljoen luisteraars en elders in het land zo'n 2,5 miljoen. Het merkwaardige is dat de zender sinds 2001 in handen is van Gazprom, een energiegigant die een van de belangrijkste economische en politieke steunpilaren is van het Kremlin. De hoofdredacteur van *Echo Moskvyy*, Aleksej Venediktov, is zich er bij een ontmoeting met een Amerikaanse journalist duidelijk van bewust dat er door een simpel telefoontje van iemand uit het Kremlin gemakkelijk een einde kan worden gemaakt aan de kritische zender. Venediktov meent echter dat het Kremlin duidelijk behoefte heeft aan de onafhankelijke reputatie van *Echo Moskvyy*, met andere woorden dat de Russische leiders juist dergelijke geluiden nodig hebben om erop te kunnen wijzen dat er in Rusland werkelijk persvrijheid is.¹⁰ Al met al genoeg redenen dus voor iemand als premier Poetins woordvoerder Dmitri Peskov een BBC-correspondent te verzekeren dat Rusland 'net zo democratisch is als Groot-Britannië of Amerika. Misschien zelfs meer democratisch.'¹¹

Leugens als bron van legitimiteit

Het huidige Rusland is geen volwaardige dictatuur zoals de Sovjetunie dat was, maar het is ook zeker geen democratie; daarvoor is de kloof tussen democratische pretenties en politieke realiteit te groot. Vanwaar toch de bijkans onuitroeibare neiging bij Russische gezagsdragers hun land wel als zodanig te presenteren? Voor een deel is die onverbeterelijke mooi-praterij ongetwijfeld een overblijfsel uit de sovjettijd, waarin de kring van Russische machthebbers

rond Poetin is opgegroeid. Zij hebben de sovjetleugens zagezegd met de papepel ingegoten gekregen en ze zijn niet echt in staat zich van die benadering los te maken, integendeel. Een andere factor is wellicht dat Poetin zelf, alsmede tal van sleutelfiguren uit zijn directe omgeving, afkomstig zijn uit de KGB, een organisatie die zich als geen ander ten tijde van de Sovjetunie uitleefde in allerlei vormen van intimidatie, chantage en bedrog. Ook in dat opzicht zou men zonder veel overdrijving kunnen zeggen dat Poetin c.s. erfelijk is belast.

Een belangrijke reden voor de eindeloze stroom leugens op het politieke vlak die uit Moskou tot ons komt, is voorts dat de democratie in het internationale leven al sinds jaar en dag de enige echte bron van legitimiteit is voor een politiek systeem. Zelfs een sergeant-majoor die in een Afrikaans land de macht grijpt, doet dat officieel slechts tijdelijk, met de meestal luidkeels verkondigde bedoeling om zo snel mogelijk verkiezingen uit te schrijven en de democratie te herstellen. De doorgaans genuanceerde Russische politicologe Lilia Sjevtsova karakteriseert de mentaliteit en werkwijze van de mensen rond Poetin, de *siloviki*, als volgt: 'onderwereldmethoden in het politieke en publieke denken en gedrag, minachting voor de wet, een neiging personen met afwijkende meningen te vernietigen, een ziekelijke achterdocht, bruut optreden tegenover zwakken en slaafsheid tegenover machthebbers.'¹² Er is natuurlijk geen denken aan dat Russische politici ooit openlijk zullen erkennen dat dit de mentaliteit is die in hun politieke bestel de boventoon voert.

De terugkeer van de leugen in de Russische politiek draagt bij tot de verbreding van de politieke en culturele kloof tussen Rusland en het Westen, dat op dat punt toch een enigszins andere politieke traditie heeft. Daar komt de toon van verongelijkheid en verontwaardiging nog bij, die de Russische binnenlandse en buitenlandse politiek vooral sinds het aantreden van Poetin weer zo kenmerkt. In combinatie met de van overheidswege gepropageerde xenofobie voor de binnenlandse markt bevorderen deze factoren het wederzijdse begrip tussen Rusland en het Westen bepaald niet. Een schrale troost is wellicht dat een alles verklarende en conspiratieve ideologie als het marxisme-leninisme, die de tegenstelling met het Westen destijds zo'n krachtige extra lading gaf, op dit moment in Rusland niet voorhanden is.

Noten

- 1 De laatste tijd zijn er in de Russische media, o.a. in de officiële regeringskrant *Rossijskaja gazeta*, opnieuw stemmen opgegaan

die de verantwoordelijkheid van de Sovjetunie voor Katyn ontkennen. Zie: <http://edwardlucas.blogspot.com/2008/02/more-katyn-denial.html> (geraadpleegd op 30 november 2008).

- 2 N.S. Leonov, *Licholetje* ('Woelige jaren'), Moskou, 1994, blz. 390. Leonov was overigens allerminst een dissident; hij heeft het sovjetsysteem tijdens zijn KGB-carrière loyaal gediend en schrijft bijvoorbeeld vol bewondering over zijn hoogste KGB-chef van destijds, Joeri Andropov.
- 3 Nadezhda Azhgikhina, 'The struggle for press freedom in Russia: Reflections of a Russian journalist', in: *Europe-Asia Studies*, vol. 59, no. 8, december 2007, blz. 1245-1262, aldaar blz. 1253.
- 4 Vladimir Shlapentokh, 'The Hatred of Others: The Kremlin's Powerful but Risky Weapon', in: *World Affairs*, vol. 169, no. 3, winter 2007, blz. 134-142.
- 5 Voor een uitputtend overzicht van allerlei vormen van 'politieke technologie' in Rusland en enkele andere voormalige unie-republieken van de USSR, zie Andrew Wilson, *Virtual politics: Faking democracy in the post-Soviet world*. New Haven/Londen, 2005. Het gebruik van politieke technologie in Rusland kwam overigens ook onder president Boris Jeltsin veelvuldig voor.
- 6 De verlenging van de zittingsduur van de Staatsdoema van vier naar vijf jaar maakte ook deel uit van de door president Medvedev gelanceerde voorstellen tot grondwetswijziging. Deze verlenging gaat net als die van de presidentiële ambts-termijn na de eerstvolgende verkiezingen in.
- 7 Rusland staat op plaats 147 van 180 landen in de *Corruption Perceptions Index* (CPI) van 2008 van Transparency International, waarbij het land dat op de eerste plaats staat, in 2008 Denemarken, als het minst corrupt werd 'gepercipieerd'. Zie: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2008 (geraadpleegd op 23 december 2008). In vergelijking met de index van 2007 was Rusland enkele plaatsen gedaald. Onder meer alle Balkanstaten en landen als Georgië, Mongolië en Armenië staan ruim boven Rusland op de CPI van 2008.
- 8 'Russia Says U.S. Mercenaries, Others Fought For Georgia,' Reuters, 24 november 2008. Te vinden in: *Johnson's Russia List*, 2008-#215, 24 november 2008, #38.
- 9 De in 2006 vermoorde journaliste Anna Politkovskaja werkte voor *Novaja gazeta*.
- 10 David Remnick, 'Letter from Moscow. Echo in the Dark. A radio station strives to keep the airwaves free', in: *The New Yorker*, 22 september 2008. Te vinden in: *Johnson's Russia List*, 2008-#170, 17 september 2008, #37.
- 11 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7730179.stm> (geraadpleegd op 23 december 2008).
- 12 Lilia Shevtsova, *Russia – Lost in transition. The Yeltsin and Putin legacies*, Washington DC enz., 2007, blz. 103.

is verbonden aan de leerstoelgroep Oost-Europese geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. De auteur is Marc Jansen erkentelijk voor zijn suggesties bij de totstandkoming van dit artikel.